

על כוונת

בית מדש בלא חידוש

ישראל ל' לויין ועמייחי מזר (עורכים)
הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא
הוצאת יד בן-צבי ומרכז דינור, ירושלים 2001 (עמ' 162)

קובץ מאמרים המתפלים בנושא אחד הוא כלי מחקרי מעיל המאפשר לקורא להתודע לקשת רחבה של דעתות חוקרים ולהכיר ביטודיות את תחום הדיון. ככל נזה הוא מצדיק את קיומו ורואי להערכתה. אמן, מטרה זו אינה מושגת תמיד, לעיתים בשל נושא רחב מדי שאינו מאפשר דושיח של ממש, ומתרך כך מחלוקת החוקרים אין ברורות דיין לקורא, או שהמאורים מייצגים קשת צרה מדי של דעתות חוקרים והקורא אינו יכול לקבל תמונה די רחבה של תחום הדיון. מכל מקום, עקרונית, הפוטנציאל שבקובץ מאמרים הוא גדול, וכן הציפיות.

ההזדמנויות, בפועל, להתקבצות מגוון רחב של דעתות המתמקדות בנושא מסויף זה, מטבע הדברים, מעטות. גם כנסים המוקדשים לנושא אחד אינם מצליחים תמיד לנטר את הדיון לנקודות המחלוקת העקרונית. מי לא נכח במושב דיונים שנזקק לשאלות חדוד מצד היור או הקהיל לשם כן. מבחינה זו, לפניו הזדמנות יוצאת דופן משום שכל החוקרים הוצבו בפני שאלת מסוימת, מחוודה ביותר.

השאלה, על ניסוחיה השונים, שהוצגה בפני החוקרים שתרכזו לקובץ זה, זהה ביסודה: האם ניתן ליחס מהימנות היסטורית לטקסט המקראי. ניתן, אמן, להתמודד עם שאלת זו בעורות שונות מאוד, אך נקודת המוצא משתפת לכלם. זהו, אם כן, מקרה די נדיר המאפשר הזדמנות פז לשמע מגוון דעתות, לעומת זאת, גם לנתח את אופני התייחסותן לשאלת המוצגת. התשובות הרבות שניתנו בכנסים, מהם נבחרו החומרים בקובץ שלפנינו, משקפות

את הייענותה של קהילת המחקר בישראל לאתגר שבסירה. התשובות הרבות משקפות גם את העובדה שהשאלה מעסיקה את קהילת המחקר, בצורה זו או אחרת, גם היום, ושהיא יכולה לספק בעבור הציבור הרחב את תשובה.¹

"בעבור הציבור הרחב". במילים אלו חוגג הקובץ חריגה שנייה מאחיו למדף. נס אקדמי נועד, מטבע הדברים, לענות על צורך אקדמי, ככלומר צורך הנובע מתוך עולם המחקר. מקרים כאלה כוללים, מן הסתם, ממצא או מחקר חדש, הדורש את התיחסותם של העוסקים בתחום, ואולי אףילו הערכה מחדש מכך מהם. לעומת זאת, הכנסים שהעצמיהם קובץ זה, גם אם חילקו התקיימו תחת קורת-גן אקדמית, אינם עונים על צורך זהה. האמר ואומר כי אף איש או אישה מן הדוברים לא שינו את דעתם בנושא בתקופה האחרונה, וגם לא הייתה סיבה לכך. הם באו לענות על שאלה שלא האקדמיה הציבה. השאלה הועלתה אמן בידי אדם המשתייך לאקדמיה, אך הוא העלה אותה מעל במה ציבורית (עיתון "הארץ"), בעלת סדר יום משל עצמה, וככזו יש להתייחס אליה.

באבחנה זו שבין האקדמי לציבורי אין לראות קריאה לנתק מוחלט ביניהם. עמדה זו אינה עומדת בפני הבעיות החברתיות, ואין ספק שעיל האקדמיה למת את דעתה על בעיות ציבוריות ולתת להן מענה ככל שתוכל. אך לפניו תופעה אחרת: ניסיון להוציא את השיח האקדמי אל השיח הציבורי על-ידי תיאור (חלקי כל שייה) של "מצב המחקר" באמצעות התקשרות, והחזרת השיח אל תוך האקדמיה על-ידי קיום כנסים בנושא בין כותלי האוניברסיטה. ניתן לראות בכך מניפולציה של סדר היום האקדמי, ואילו צו להתייחס לנושא שאין בו, לפחות עתה, מה לחדר. התוצאות צפויות. גם אחרי שנכנסים אלה כבר התקיימו בתוככי האוניברסיטה, יש לשאול האם לא ראוי היה שפרויים יאסף על-ידי הוצאה עממית יותר ולא על-ידי שנים מהבכירים שבמכוני המחקר בישראל.

כל מקום, הקובץ שלפנינו כולל שישה עשר מאמרים המudyדים מותך הרצאות שנאמרו בכנסים שונים, בעלי אופי אקדמי שונה, מתוך כוונה ליציג "קשת דעתו ורבה", כדי העורכים בהקדמתם. המשתתפים הם מבולטי החוקרים הישראלים בימינו, ובינם בכרי הארכאולוגים, ההיסטוריהנים, וחוקרי המקרא של זמננו.

הקדמה בספר מדברת על זיקתן של שלוש דיסציפלינות לשאלת מהימנותו ההיסטורית של המקרא, אך אינה נותנת לנו מידע מתחוליği חשוב. מהי זיקתה של כל אחת מן הדיסציפלינות

¹ ראוי לציין שיד בן-צבי גם הקדיש חלק נכבד מגילון המאה של כתבי העת קתדרה למאמרים בסוגיה זו, ובهم גם מפרי עטם של המשתתפים בקובץ זה.

בית מדרש ללא חידוש

לשאלת זו בכלל, ובקובץ זה בפרט? האם יש בມפת החלוקה הדיסציפלינרית ובמתודות השונות כדי להשפיע על משמעותה של שאלה זו? כוורתו המבטיחה של א' בן-חור, "ארציאולוגיה – מקרא – היסטוריה", מolicha שול את הקורה המצפה לתשובה לשאלות מתודולוגיות אלו. נסה להשלים בקצרה את החסר – לפחות אספקט אחד שלו.

חלוקת המדע בכלל, ומדעי הרוח בפרט, לדיסציפלינות שונות, היא עניין בעיתי שהסוציאולוגים של המדע אוחבים לעסוק בו, בהיותו אחת הדוגמאות המובהקות למעורבותם של שיקולים לא-ענינאים, לכארה, במדוע. אך אין ספק כי לצד שיקולים אלה ישנן גם הבחנות עניניות, הנוגעות למתודולוגיה או למתודולוגיות המאפיינות כל דיסציפלינה וմבדילות אותה מחברתה. יצירתן של דיסציפלינות חדשות לא רק מסבה את תשומת לבנו לחומרם חדשניים, אלא נותנת גם נקודת מבט שונה על חומרים מוכרים, והיא עשוה זאת על-ידי מתודולוגיה והנחה יסוד ייחודית.

בחינה זו, קיימת בעיה להתייחס לחקר המקרא כדיסציפלינה בפני עצמה. האם ישנה מתודולוגיה המאפיינת את חקר המקרא והמייחדת אותו בכך? נדמה שלא: ניתן לגשת אל המקרא בכלים ספרותיים, היסטוריים, או תאולוגיים, אשר לכל אחד מהודה משלה. חקר המקרא, אם כן, מביא תחת קורת גג אחת את מכלול המחקר העוסק במקרא, ובולדיו היה מתפזר המחקר למחלקות לספרות, להיסטוריה וכו'. ההחלטה לקבוע מחקר זה ל"חקר המקרא" נובע בעיקר מшибוקים אידיאולוגיים, קרי, הרצון לחת ביטוי למעמדו הייחודי של המקרא בתרבות היהודית (והמערבית בכלל).

"מקרא", אם כן, כולל גם היסטוריה של תקופת המקרא. אבל אם "מקרא" איננו דיסציפלינה, מה מבדיל אותו מארציאולוגיה? מדוע ארכאולוגיה של תקופת המקרא איננה "מקרא"? לכן יש ליהש גם סיבות הקשורות לסוציאולוגיה של המחקר, אך גם סיבות עניניות, ודומה שסיבות אלו קשורות קשר Amit לסוגיה שלפנינו – היחס למקרא כמהימן מבחינה היסטורית.

האם ניתן ליחס למקרא מהימנות ההיסטורית? זהה, אולי, שאלת השאלה – אבל של מי? מי מփש עליה תשובה? בעבר מי שאלת זו היא חלק מעבודתו היום-יומי? רק בעבר הארכאולוג. מתפקידו של הארכאולוג (של ארץ ישראל בתחום המקרא, כמובן) כחוף ראליה קדומה, להרים כל ממצא, להעמיד אותו מול המקרא ולשאול: האם זה מתחאים לכתוב? שאלת מהימנותו ההיסטורית של המקרא עולה שוב ושוב עם כל ממצא, והתאמתו לטקסט המקראי מהויה חלק בלתי נפרד מעבודתו של הארכאולוג כפרשן של ממצאים וכמושזר מציאות. שאלת מהימנותו ההיסטורית של המקרא היא שאלת מחקר, אם לא שאלת המחקר. לא כן חוקר המקרא. בעבר חוקר המקרא שאלת מהימנות ההיסטורית היא הנחת עובדה.

הוא אינו נדרש לה אלא כשלה הקובעת את יחסו העקרוני למקרא. לאחר שהכריע בשאלת זו, הוא משתמש בהכרעתו כהנחה יסוד מתודולוגית, אשר עליה, בין השאר, תישען עבודתו, אך היא עצמה תהיה רדומה. הוא אינו שואל אותה בכל פעם מחדש. היא כבר מוכרעת, ועם הדיוון בה לא רק מיותר, אלא אפילו מסכן את מכלול עבודתו, ולכנן מעורר חשש ורתיעה.²

אם יש בקביעה זו מן האמת, הרוי ניתנת להבחן בין "חוקרי מקרא" ו"ארכלולוגים" לאו דווקא על-פי החוג אוניברסיטה שלו המשתייכים, או אפילו על-פי צורת עבודתם. ארכלולוג שאינו מקבל בשם כל מצא, בין אם הוא סותר את המקרא או מאמת אותו, אינו נאמן למציאותו. ואדם המבצע סקרים וחפירות בהנחה מוקדמת בדבר מהימנותו של המקרא אינו ארכלולוג כלל, אלא משתמש במחקר קודם להפוך בו. מנגד, ניתן לדבר על ארכלולוג שאינו מתעסק בחرسים ובכתובות אלא בטקסטים, בהבינו בין שפה קדומה ושפה מאוחרת יותר, ומתוך כך בין ובדים טקסטואליים קדומים ומאוחרים, כפי שמדובר אבי הורבץ ברבים מחקרים, כולל זה שבקובץ הנדון.

הרתיעה שאליה אני מתכוון באה לידי ביטוי מובהק ביותר בדבריו של יאיר זקוביץ.³ לעומת רוב המשתתפים בקובץ, העוננים תשובה מסווגים שונים לשאלת מהימנותו של המקרא, מנסה זקוביץ לעקוף את השאלה ולטעת לא-ישראליות שלה. לדבריו, אין לחפש בהיסטוריוגרפיה המקראית יסודRAL יותר מאשר בספר היובלים או בסדר עולם רבה, "וain תפארתו נמדדת על-פי סרגל המהימנות ההיסטורית".

לדעתי, בניסיון עקיפה זה חוטא זקוביץ בחוסר הבחנה בין העדר עדויות לבן עדויות סותרות. אכן, ניתן לבסס זיכרונו קיבוצי על מיתוסים מהוסרי בסיס ההיסטוריומי מוצק. אין זיכרונו קיבוצי נקי ממיתוסים כאלה. לעומת זאת, ישנה בעיה לבסס זיכרונו קיבוצי על שקרים, ככלומר,

² דומה כי יפים דבריו של ניטשה לבאן: "האדם הטרוד משאיר את דעתו והש>((פוחת))ו כמעט בלשוני. וכך גם כל אחד הפעול בשירותו של רועין: הוא ייחל מלעין אפילו ברעין עצמו, שכן אין לו פנאי; אכן, יהיה זה מנגד לאינטראסים שלו אפילו לראות בו נושא לדין" (אנושי, אנושי מדי, א', § 511, בתרגום חופשי).

³ כאמור של זקוביץ, המעליה סוגיות של נטיב, קנויזיה, היסטוריוגרפיה וזיכרונו, ראוי לנתחה ולדין רחבים ועמוקים יותר ממה שניתן להקדיש כאן. התפתחותו של חקר ההיסטוריה וההיסטוריהוגרפיה בכיוונים אלה, מכպיניו המובהקים של המחבר העכשווי, משתקפים בעשורים האחרונים גם בחקר המקרא, כגון ביצירותם של הולד בלום, ווברט אלנו, מאיר שטרנברג ואחרים. ועוד גם יוסף חיים ירושמי, זכרו: היסטורייה יהודית וזיכרונו היהודי, תל אביב תשמ"ח, וכןSteven Knapp, "Collective Memory and the Actual Past", *Representations*, 26 (1989), pp. 123-149

סיפורים המוכחים כשיוריים או שסבירות נמוכה מכדי שהקורא יוכל לקבלם (ואכן יש פן סובייקטיבי בדבר). זו איננה רק בעיה קיומית, אלא גם פרגמטית: אם ניתן יהיה להוכיח באלהות ובמופתים שיצאת מצרים לא התרחשה, ספק רב אם מספר היהודים בעלי יכולת סטואית כשל זקוביץ להתמיד בהזחות כבראשונה יצדיק את המונח "קיבוצי". לכן, כאשר אדם טוען בשם המדע לסבירות נמוכה ביותר של הראלויות של סיפורו המקרה, קרי, על-פי כל קנה מידת סביר הינו אמור להימצא עדויות ארכיאולוגיות לסתיפור מקרי מסוים ולא נמצאו, ואפלו שקרי, אךطبع הדבר שטענה כזו תזעزع חלקים מן הציבור.

הסיפור על כוונת המחבר הוא, ככל הנראה, הרבה יותר מורכב מכפי שזקוביץ היה רוצה שנאמין. לדבריו, "אפשר גם אפשר שיש בו בסיפור המקראי גרעינים של אמת עובדתית, אך הדחף למסור עובדות כהוויות אין עומד בשורש יצתרתו".⁴ ראשית, מונחת כאן הנחת יסוד שיש להשתית את הזיכרון הקיבוצי על עקרונותיו ויצירותיו של המספר המקראי ולא של הסיפורים עצמם. נניח שכן. נניח גם לתיבת הפנדורה ההרמנית שטענתו של זקוביץ על כוונת המחבר על כורחה פותחת. בראצוני לשאול רק שאלה אחת: האם המספר המקראי האמין באמיתותם ההיסטורית של הסיפורים שאוחם הוא מעצב? כי אם כן, כיצד אנו יכולים לחלק בין מטרותיו "העירכתיות", שאוთן עליינו לקבל, לדעת זקוביץ, ובין יחסו לחומר הגלם שלפנינו? בהקשר זה, דומה שזקוביץ חוטא גם באנכרוניזם בכך שהוא מחדיל את תפיסת האמת ההיסטורית המודרנית על העת העתיקה, רעיון שכבר זכה לטיפול ביקורתי.⁵

ישנו גם מהهو מתחעע בקביעתו שירק לאחר שחווקר המקראי יסיק את מסקנותיו מן הכתוב והאריאולוג ישלים את מסקנותיו מן האבניים, מן החרסים ומן הכתובות, יגיע הזמן לדוד-שיח... ולהתאים את הבלתי ניתן להתאמה".⁶ ניתן לשער שחווקר ברמותו של זקוביץ ערד לכך שוויגוע זה לעולם לא יגיע, וכי חקר המקרא לא ימושה וגם לא יקום אריאולוג רציני ויטען שאין עוד מה למצוא, ולא רק משיקולי פרנסה. מצב זה הוא לפחות אימוננטי של שתי הדיסציפלינות, מה גם שדומה שקביעה זו חותרת תחת עיקר מאמרו של זקוביץ, שכן מטרותיו של המספר המקראי לא צפויות להשתנות עם התקדמות המחקר.

לבסוף, ראוי לזכור גם שהוזה אינה רק עניין קיבוצי, אלא גם (ולא פחות חשוב) עניין אישי.

.71 עמ' 4

על כך וראו: Paul Veyne, *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes? Essai sur l'imagination constitutive*, :

Paris 1983, (=Did the Greeks Believe in Their Myths? An Essay on the Constitutive Imagination,

.Chicago 1988)

.74 עמ' 6

אכן, זהות קיבוצית מושתת על זיכרון, שהוא עצמו תלוי קנון ונרטיב, וככזה הטקסט המקרי חשוב מן המאורעות שאותם הוא מספר. ואולם, בשל הביעיות העולה מעורבותו של המספר המקרי בטקסט, עשו היחיד לגלוות עניין דוקא בגלי חומר הגלם ולהעדר בסיס "נקי" יותר לשם גיבוש זהותו הכתית והלאומית. סירובו של היחיד להשתתק בפיקציה כבסיס להזותו יכולה אף היא להתקבל בהבנה.

יש להיזהר שלא להנמק יותר מידי את הציפיות מן המקרה והארכאולוגיה ובכך ליצור מין זיכרון טרנסצנדרנטלי. יתכן שעם שנאלץ להתמודד עם ערורים על זכותו ההיסטורית לקיום ולאדמה אינו יכול להשתתק במה שמספק עם שאינו עומד מול أيام כזה. גם אם אין לחפש את ביטoso ההיסטורי של עם ישראל במקרא, יש חשיבות במאנה הארכאולוג ו' דיווד צליל שלאמת'⁷, ונitin לשער שדבריו מכונים, גם אם לא במפורש, לדבריו הזוחרים של מוז במאמר שלפנינו: "נראה לי כי המצב ההיסטורי והתרבותי בתקופה שמן המאה השלוש עשרה עד המאה העשירית לפנה"ס בארץ-ישראל מתאים לצמיחה מסורתית מעין אלו שאנו מוצאים בסיפוריו המקרים".⁸

מן הראי היה שקובץ מעין זה יוכל נספח בביבליוגרפיה המפרט את הספרות המחקרית בנושא, אך ככל הנראה העורכים החליטו להשתתק בהפניות שבגופי המאמרים.⁹ מצער הדבר שאנשי תורת הספרות, שגם להם יש מה לתרום לפחות בכל מה שנוצע הן לטקסט המקרי בספרות והן לכתיבת היסטוריה ומשמעותה, לא מיזגים כראוי למשקלם בשיח האקדמי והתרבותי העכשווי. מעניין היה גם לראות בקובץ מתכוון כלשהו של רבי-שיח, ובו התמודדות של השוללים את בסיסו ההיסטורי של המקרא עם הממצאים שעיליהם מוצבאים בזננו, זוטל ומזר, וביחוד עם מסקנותיו הפוזיטיביות של אבי הורבץ על התפתחות לשון המקרא כעדות לקדמותו.

החלתם המבורךת של העורכים להשאיר את סמנני הפלמוס בגופי המאמרים מאפשרת לקורא לעמוד לא רק על תפיסתם המתודולוגית וمسקנותיהם המחקריות של הכותבים, אלא גם על יחסם לניסיבות שהעירו את הדיון. יש להתייחסות ALSO ערך החורג מהרכילות, שכן

ראיון לנью-יורק טיימס, 4 באוגוסט 2001. 7

עמ' 98. 8

9

שני ספרים ולוונטים ראו אוור לאחר כתיבת מאמרו של מזור ולא נכללו בסקירות מצד המחקר שלו, אך William G. Dever, *What Did the Biblical Writers Know and When: Shifting the Texts* לשיטותיהם: *Did They Know It?: What Archaeology Can Tell Us about the Reality of Ancient Israel*, Grand Rapids 2001; Israel Finkelstein and Neil A. Silberman, *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, New York 2001

בית מדרש ללא חידוש

הן מהוות הזדמנויות טובות לראות כיצד דרך ארץ קודמת לתורה, תהא תקופתה אשר תהא. יש לקדם בברכה ניסיונות מצד הקהילה האקדמית לשטף את הציבור הרחב בדינניה, אם הם אכן דינניה, בפרט כאשר מדובר בדינונים שעשויה להיות להם השפעה קיומית על חייו – ואין ספק כי שאלת מהימנותו של המקרא היא בעלת פוטנציאל כזה. עם זאת, יש לנחות תמיד באחריות ולהקפיד על הצעגה כנה ומאוזנת של הדברים. ריצתו של זאב הרצוג "לספר לחבריה" לא זו בלבד שלא הגדילה תורה במקום שהיא אפשר, אלא אפפה את כל הדין באווירת סקנדול ובכך הכתימה את הנושא – נקוותה שלא לזמן רב מדי. עד אז, מוטב לסתן מן הגרסה הפסידור-אקדמית של הפלמוס אל גרטמו העממית והמורכת: It ain't necessarily so.

.